

Mihail Dumache. Născut în 1953 în Târgu Oena, 42 ani profesor de istorie (în ultimii 31 de ani la Colegiul Național „Grigore Moisil” din Onești). A publicat articole și studii de istorie locală, de reinterpretare a istoriei și istoriografiei contemporane, despre Holocaust, istoria avatarului familiei, recenzii, sociologie aplicată și o carte de istoria comparată a ideilor, acțiunilor și efectelor de-a lungul timpului a doi gânditori din secolul al XIX-lea care au marcat și modelat epoca contemporană și modernizarea: *Tocqueville și Marx în oglindă. O paralelă istorică*, (2019).

Mihail Dumache, *Trandafir G. Djuvara. Un român în prim-planul instituțiilor internaționale*

© 2024 Institutul European, pentru prezenta ediție

INSTITUTUL EUROPEAN

Iași, str. Bălușescu nr. 2, cod 700469, O. P. 6, C.P. 1309

euroedit@hotmail.com; www.euroinst.ro

**Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
DUMACHE, MIHAIL**

**Trandafir G. Djuvara - un român în prim-planul
instituțiilor internaționale / Mihail Dumache.** - Iași:

Institutul European, 2024

Conține bibliografie

ISBN 978-606-24-0384-3

929

061

Reproducerea (parțială sau totală) a prezentei cărți, fără acordul Editurii, constituie infracțiune și se pedepsește în conformitate cu Legea nr. 8/1996.

PRINTED IN ROMANIA

Mihail Dumache

**TRANDAFIR G. DJUVARA
UN ROMÂN ÎN PRIM-PLANUL
INSTITUȚILOR INTERNAȚIONALE**

INSTITUTUL EUROPEAN
2024

CUPRINS

PREFAȚĂ / 7

**I. ÎNTEMEIEREA ASOCIAȚIEI LITERARE
INTERNAȚIONALE (1878) / 13**

1. Pe calea spre reguli / 13
2. Unul sau doi români la congres? / 21
3. Congresul: o reconstituire / 29
4. Punctul culminant al congresului sub lupa ziaristilor / 35
5. Tăierea nodului gordian internațional cu sabia franceză / 54
6. Un congres, două congrese... o strategie / 66

II. UN CONECTOR: TRANDAFIR G. DJUVARA / 83

7. Londra, Lisabona / 83
8. Viena, Djuvara și Eminescu, Ulbach și Regina / 95
9. „Efectul Roma”: Conferința de la Berna (1883) / 108
10. Amsterdam, Rembrandt, Djuvara / 123
11. Literatura română sub lupa internațională și problema crizei lui Eminescu / 136

**III. REALIZAREA CONVENȚIEI DE LA
BERNA / 155**

12. Tandemul Berna-Bruxelles (1884) / 156
13. Tandemul Berna-Anvers (1885) / 176

14. Tandemul Berna-Geneva (1886). Încheierea
Convenției: o piatră de hotar în istoria dreptului inter-
național / 203

IV. EPILOG / 225

ANEXE / 243

BIBLIOGRAFIE / 289

PREFAȚĂ

Memoria unei societăți există ca o alcătuire dinamică în care componente noi într-o ierarhie le înlocuiesc pe cele vechi, marginalizându-le până la uitare. Este un proces care se petrece chiar și asupra instituțiilor prezente cu o istorie îndelungată, dacă zugrăvirea subiectului în literatura de specialitate și popularitatea acestuia printre edituri nu le mențin în ceea ce se numește cultură de masă. Infiltrată în memoria colectivă, totodată, istoria oferă acestor instituții cea mai solidă temelie pentru a funcționa în continuare.

Această carte încearcă să rememoreze, reunindu-le, istoria începuturilor a două instituții având ca obiect de activitate protejarea proprietății intelectuale: a unei asociații internaționale destul de elitiste a societății civile¹ și a unui tratat multilateral acceptat astăzi de 179 de state². O istorie instituțională reconstituită prin

---

¹ „ALAI, Asociația Internațională Literară și Artistică, este o societate savantă și independentă dedicată studiului și discutării problemelor juridice care decurg din protecția intereselor creatorilor individuali” (<https://www.alai.org/presentation.html>).

² Convenția de la Berna din 9 septembrie 1886 pentru protecția operelor literare și artistice completată la Paris la 4 mai 1896, revizuită la Berlin la 13 noiembrie 1908, completată la Berna la 20 martie 1914, revizuită la Roma la 2 iunie 1928, revizuită la Bruxelles la 26 iunie 1948, revizuită la Stockholm la 14 iulie 1967 și la Paris la 24 iulie 1971 și modificată la 28 septembrie 1979.

încă României „pirateria online și utilizarea softwarului fără licență”⁸.

De asemenea, interesante ar putea fi pentru cine va lectura cartea, temele istoriografice adiacente subiectului central: raportul stat-societate, problema statutului evreilor din România în urma Războiului de independență, „conspirația” contemporanilor împotriva lui Eminescu, „criza bulgară” în 1886 și războiul – soluția constantă a Rusiei de-a lungul istoriei, sau fluxul și refluxul fenomenului globalizării.

Îndemnul meu adresat cititorului pentru o lecturare folositoare ar fi aplicarea unei expresii tot mai întâlnite în media online care spune că este mai importantă parcurgerea călătoriei (povestea formării celor două instituții care protejează drepturile de autor), decât atingerea destinației acesteia (Convenția de la Berna).

În încheiere, aduc un omagiu remarcabilei personalități evidențiată în această modestă carte, reluând expresia latinească cu care își încheia eseul-sinteză asupra literaturii române prezentat Congresului ALI de la Amsterdam, în 1883: „*Hoc est in votis*”⁹ (acesta este jurământul meu).

Legii nr. 8/1996 privind dreptul de autor și drepturile conexe a fost adoptată prin Legea nr.69 din 28 martie 2022 (Vezi <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/252018>, consultat în 03.10.2022).

⁸ „2021 Special 301 Report”, p. 78, [https://ustr.gov/sites/default/files/files/reports/2021/2021%20Special%20301%20Report%20\(final\).pdf](https://ustr.gov/sites/default/files/files/reports/2021/2021%20Special%20301%20Report%20(final).pdf), consultat în 31.10.2022.

⁹ *Bulletin de l'Association littéraire internationale*, No. 21, Mars 1884, p. 36 (în continuare: *BALI*...).

I. ÎNTEMEIEREA ASOCIAȚIEI LITERARE INTERNAȚIONALE (1878)

Un sistem internațional al drepturilor de autor amânat până în ultimul sfert al veacului XIX – Un singur român la Congresul Literar de la Paris (1878) – „Perde Vară”, corespondentul riguros în descrierea congresului literar – Un congres pentru conștientizarea societății și un altul pentru influențarea statului în susținerea drepturilor de autor – Proprietatea asupra operelor intelectuale este perpetuă/limitată, dar foarte lungă, naturală, neîngrădită de granițele naționale – „Emanciparea cugetării umane” în epoca de restabilire a controlului statului asupra rețelelor – Franța, Victor Hugo, Ivan Turgheniev, Edmond About, Jules Simon, personaje-cheie în nașterea Asociației Literare Internaționale (ALI).

1. Pe calea spre reguli

Sistemul internațional al drepturilor de autor s-a format pe parcursul secolului al XIX-lea având ca document fondator Convenția de la Berna din 1886 „privind crearea unei Uniuni internaționale pentru protecția operelor literare și artistice”, fiind rezultatul contribuției, într-o combinație benefică, interesată și normală a celor preocupați de afirmarea, protejarea și apărarea drepturilor intelectuale: autori, editori, organizații ale societății civile și autorități statale – în limbajul sfârșitului aceluia veac – „o lucrare [...] făcută

de oameni cinstiți, de filozofi practici și de apostoli sinceri ai fraternității universale”¹⁰.

Puțini erau scriitorii care câștigau bine de pe urma operelor lor în primele decenii ale secolului. Walter Scott a fost primul care a obținut o avere din scris. În 1819, în cel mai bun an financiar al său, când a publicat trei romane, scriitorul scoțian a câștigat 19.000 de lire (aproximativ 475.000 de franci francezi¹¹). În 1835, Balzac câștiga pentru romanul *Moș Goriot* 67.000 de franci, fiind printre puținii scriitori care reușeau să trăiască din scris. În general, devenise un obicei ca scriitorii fie să primească „o sumă forfetară pentru dreptul de a tipări un anumit număr de exemplare din cărțile lor (de regulă, între 1.000 și 2.000), într-un interval prestabilit (cel mult un an sau doi)”, fie erau convinși să accepte o parte din profiturile editorului lor, a doua variantă fiind la început foarte riscantă pentru că editorii nu raportau cifrele reale. Din anii 1850, a început să fie folosit sistemul roialității (un anumit procent plătit în funcție de vânzări) înlocuind treptat sistemul sumei

¹⁰ Jules Lermina, în *Le Droit d'Auteur*, Organ mensuelle du Bureau international de l'Union pour la protection des oeuvres littéraires et artistiques, 9-e année, No. 10, 15 octobre 1896, p. 138, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5808314g/f10.item>, consultat în 21.12.2021 (în continuare *Le Droit d'Auteur...*).

¹¹ Era o sumă mare, de vreme ce, pe la 1850, o familie britanică „de mijloc” avea un venit anual de circa 200 de lire (5.000 de franci)! (Figes, p. 11). S-ar putea echivala 100 de franci francezi de atunci cu aproximativ 500 de euro azi, în cazul nostru, Scott câștiga pentru munca sa circa 2,375 milioane de euro!

forfetare. Totuși, cele două sisteme au coexistat și în următoarele decenii¹².

Marea Britanie a fost prima țară care a promulgat o lege reală a drepturilor de autor, în sensul modern al termenului, în 1710 (Legea reginei Anne), când oferise autorilor 14 ani de protecție înainte ca opera lor să intre în domeniul public¹³. În 1837, un proiect de lege al britanicului Thomas Talfourd extindea protecția la 60 de ani de la moartea autorului (contestată însă de breasla librarilor). Adoptată în 1842 într-o formă moderată (durata: 7 ani de la moartea autorului), legea aceasta, împreună cu cea din 1833 privind drepturile de autor pentru operele dramatice, introducea drepturile de reprezentare publică, „dar, pentru compozitorii străini, aplicarea acestor drepturi depindea de tratatele bilaterale dintre țările lor și Marea Britanie”¹⁴. În esență, aceste legi se bazau pe protejarea patrimoniului unui autor (argumentul economic al tradiției anglo-saxone) și nu pe ideea drepturilor naturale ale acestuia (ținând de tradiția dreptului roman)¹⁵.

În același timp, Franța era singura țară europeană care recunoscuse prin lege, în 1776, drepturile de reprezentare publică, „dar numai dacă respectivul compozitor era cetățean al Franței, sau dacă opera era interpretată în franceză”¹⁶, iar legile din 1791 și 1793

¹² Figes, pp. 138-143.

¹³ *Ibidem*, p. 140; https://unesdoc.unesco.org/ark:/482-23/pf0000187677_fre, p. 11, consultat în 12.01.2022.

¹⁴ Figes, p. 92.

¹⁵ *Ibidem*, p. 141; https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000187677_fre, pp. 9-10, consultat în 12.01.2022.

¹⁶ Figes, p. 92.

acordaseră artiștilor drepturi de proprietate asupra propriilor lucrări pe întreaga durată a vieții lor¹⁷. Astfel, Convenția Națională iacobină „a proclamat noblețea proprietății literare și artistice” – cum scria Georges Harmand în 1908¹⁸ – înglobând în Decretul din 19 iulie 1793, pe baza dreptului la proprietate ca drept natural, și drepturile de proprietate intelectuală și noțiunea de domeniu public. În cele 7 articole se stipulau dreptul oricărui autor de scrieri, compozitor muzical, pictor, gravor sau desenator de a beneficia permanent de dreptul exclusiv de a vinde, de a face să se vândă, de a distribui opera sa pe întregul teritoriu al republicii și de a ceda proprietatea sa în întregime sau în parte (Art.1), iar, zece ani după moartea sa, moștenitorii sau cesionarii să se bucure de același drept (Art. 2, 7) (20 de ani prin legea din 1810, mărită la 30 de ani prin legea din 1854). Operele publicate fără permisiunea autorului sau moștenitorilor/cesionarilor vor fi confiscate de autorități (Art. 3). Falsificatorul și editorul ediției contrafăcute vor fi obligați să plătească adevăratului proprietar o amendă consistentă (Art. 4, 5). Pentru a obține câștig de cauză în procesul contra falsificatorului, autorul avea obligația de a face un depozit de două exemplare la Biblioteca națională sau la Cabinetul de tipărituri al republicii (Art. 6)¹⁹.

¹⁷ *Ibidem*, p. 82.

¹⁸ <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k56921976.texteImage, p. 7, consultat în 25.11. 2021>.

¹⁹ https://fr.wikisource.org/wiki/Compte_rendu_des_travaux_du_congr%C3%AAs_de_la_propri%C3%A9t%C3%A9_litt%C3%A9raire_et_artistique/Loi_du_19_juillet_1793, consultat în 25.11. 2021.

În secolul al XIX-lea, majoritatea statelor europene, vechi și noi, naționale sau multinaționale, au preluat legea franceză, modificând în funcție de condițiile specifice doar durata drepturilor de autor. De exemplu, Principatele Unite ale Moldovei și Valahiei au copiat și promulgat legea – numită a „presei” – în 1862, împărțind-o în 11 articole²⁰. Legi asemănătoare fuseseră promulgate în Saxonia (1831) și Prusia (1837), numai că erau legi proprii, care nu puteau fi impuse asupra celorlalte state germane. Același fenomen se petrecea și în statele italiene. În Rusia, o reformă din 1857 în beneficiul văduvei lui Pușkin prelungea durata drepturilor de autor pentru moștenitori de la 25 la 50 de ani de la moarte²¹.

Totuși, în absența unor legi internaționale, pirateria era cel mai mare pericol pentru creatori, iar Franța era cea mai vulnerabilă. Belgia și SUA erau țările care piratau cel mai mult, exploatând cele două limbi literare principale (franceza și engleza). În aceste condiții, editorii și scriitorii din Franța și-au unit forțele ca să militeze în favoarea unor legi mai eficiente ale drepturilor de autor și au propus idei noi privind proprietatea intelectuală²². Nu doar banii îi motivau pe scriitori să-și apere drepturile de autor cu mai multă fermitate, ci și preocuparea de a-și proteja integritatea operei lor ca proprietate intelectuală, similar cu cea economică. Francezii numeau „*droit morale*”, un termen apărut în anii 1840 care definea

²⁰ https://ro.wikisource.org/wiki/Legea_presei_din_1862, consultat în 25.11. 2021.

²¹ Figes, p. 142.

²² *Ibidem*, p. 92.

drepturile unui artist de a controla forma și conținutul operei sale publicate²³. Campania a fost condusă de două asociații: *Société des Auteurs et Compositeurs Dramatiques*, 1829 și *Société des Gens de Lettres* (SGL), 1838. Un „*droit morale*” care trebuia extins și asupra operelor publicate de străini în Franța, fără nicio condiție de reciprocitate. Acesta era subiectul petiției din 1843 adresată guvernului francez de „comitetele unite ale Societății Oamenilor de Litere și ale Librarilor”²⁴. V. Hugo, membru al comitetului SGL, deja scriitor cunoscut, solicita din 1846 ca senator, aceeași protecție pentru operele artistice ca pentru invențiile supuse legii brevetului. În 1854, Napoleon III a prelungit durata protecției la 30 de ani de la moartea autorului. În 1863, comisia înființată de împărat a recomandat creșterea la 50 de ani. Bazată pe ideea lui Hugo de „*domaine public payant*”²⁵, recomandarea comisiei a devenit baza noii legi din 1866²⁶.

²³ *Ibidem*, p. 145.

²⁴ *Le Droit d'Auteur*, No. 1, 15/31 Janvier 1888, p. 2.

²⁵ „Acest sistem foarte simplu care împacă proprietatea incontestabilă a scriitorului cu dreptul la fel de discutabil al domeniului public a fost indicat, în comisia din 1836, de cel care vă vorbește în acest moment (Victor Hugo n.m.) și această soluție poate fi găsită, cu toate evoluțiile acesteia, în procesul-verbal al comisiei, publicat apoi de Ministerul de Interne” (*Congrès*, p. 107).

²⁶ Figes, p. 141. Vezi toată legislația internă a Franței până în 1893, în *Le Droit d'Auteur*, 6-e année, No.11, 15 Novembre 1893, pp. 131-135, https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/fr/copyright/120/wipo_pub_120_1893_11.pdf, consultat în 25.11.2021.

În același timp, convenții bilaterale puneau bazele regulilor inițiale ale drepturilor de autor internaționale. Marea Britanie a semnat tratate cu Prusia și Saxonia în 1846 și cu Franța în 1851. Cum era de așteptat, francezii au preluat inițiativa. Pe 28 martie 1852, Adunarea Națională a emis un decret care extindea drepturile de autor la operele străine publicate în Franța. Scopul acestei declarații unilaterale era să încurajeze alte state să urmeze exemplul ei și să semneze convenții bilaterale care să includă această extensiune. Între 1851 și 1856, Franța a semnat asemenea convenții bilaterale pentru garantarea reciprocă a proprietății intelectuale cu Portugalia și Marea Britanie (12 apr. și 5 nov.1851)²⁷, cu Hanovra și Brunswick (1852), cu Toscana și Spania (1853), cu Belgia (1854), cu Țările de Jos (1855), cu Saxonia și Luxemburg (1856). Dar, ca sistem de drept internațional, aceste tratate bilaterale au fost construcții slabe. Prea multe state pirat au rămas în afara rețelei convențiilor bilaterale.

Eliminarea pirateriei într-o țară încuraja proliferarea în alta (de exemplu, tratatul Franței cu Belgia a încurajat pirateria cu cărțile franceze în Prusia, care n-avea înțelegere cu Franța!). Cel mai mare neajuns, însă, era că traducerea beneficia de o protecție scăzută: în majoritatea tratatelor era limitată la câțiva ani, din altele lipsea (de exemplu în convenția dintre Franța și Țările de Jos). Nici drepturile de reprezentare publică nu erau clarificate, de aceea,

²⁷ <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k56730009/f548.image.r=3%20nov%201851,%20convention%20litteraire-%20france%20grand%20bretagne?rk=42918;4>, consultat în 25.11.2021.

soluționarea conflictelor dintre artiști și teatre rămânea numai în sarcina instanțelor²⁸. Între timp, se încheiau tot mai multe tratate bilaterale de asigurare reciprocă a protecției dreptului de autor. Doar Franța încheiase între 1843 și 1858 douăzeci și opt de tratate cu douăzeci și cinci de state, iar în 1878 puteau fi numărate aproximativ cincizeci și cinci de tratate între patruzece și șase de state.²⁹

Punctul de plecare spre o convenție internațională a fost făcut la inițiativa editorilor francezi Ricordi și Hachette, care aveau de protejat investiții externe: între 27-30 septembrie 1858, un Congres al Proprietății Artistice și Literare a fost organizat de guvernul belgian la Bruxelles (o locație ironică, pentru că fusese nu demult capitala europeană a pirateriei literare). 400 de delegați, scriitori, editori, avocați, jurnaliști și oficiali guvernamentali din 12 țări³⁰ își propuneau să formuleze o convenție multilaterală care să protejeze drepturile de autor pentru toate operele creative, indiferent de granițele naționale dintre statele semnatare.³¹ Nu a avut nici un rezultat direct, dar s-a

²⁸ Figes, p. 146.

²⁹ *Le Droit d'Auteur*, No. 1, 15/31 Janvier 1888, p. 3.

³⁰ Anglia, Belgia, Confederația Germanică, Danemarca, Elveția, Franța, Portugalia, Sardinia, Spania, Statele italiene, SUA, Țările de Jos (Victor Foucher, *Le Congrès de la propriété littéraire et artistique tenu à Bruxelles en 1858*, Publication du Cercle de la Librairie, Paris, 1858, pp. 12-14).

³¹ „Rezoluții votate de Congres. I. Chestiuni relative la recunoașterea internațională a proprietății literare și artistice [...] 5. Este de dorit „ca toate țările să adopte, pentru proprietatea operelor de literatură și artă, o legislație întemeiată pe baze uniforme” (*ibidem*, p. 126).

creat o continuitate, congresul din capitala Belgiei fiind urmat de cel de la Anvers în 1861, Manchester în 1866 și, din nou, Anvers în 1877.³²

Deși fusese planificat pentru Paris, congresul nu se concretizase în 1867³³, când trebuia să coincidă cu Expoziția Universală din capitala Franței, așa că a fost amânat de consiliul organizator al SGL pentru 1878, cu prilejul următoarei expoziții, considerându-se că ea va fi o ocazie pentru a aduce numeroși scriitori în capitala Franței. Însă delegațiile nu au fost prea numeroase „și pentru fiecare străin prezent existau doi delegați francezi”³⁴.

2. Unul sau doi români la congres?

Treisprezece milioane de oameni au plătit pentru a vizita Expoziția Universală de la Paris (1 mai-10 noiembrie 1878), aproximativ o jumătate de milion fiind de peste hotare³⁵. Printre străini au fost și numeroși români. Unul dintre ei, ziaristul care se ascundea sub pseudonimul „Perde Vară”, nota aproape în fiecare articol săptămânal scris pentru *Telegraful* (de București) despre expoziție numărul românilor sosiți în capitala Franței, aproximativ peste o sută pe săptămână. El constata „cu plăcere că românii se interesează de lucrurile frumoase și utile;

³² Figes, p. 147.

³³ „...întrunindu-se prea târziu, comisia nu a putut face la timp pregătirile și comunicările necesare, fiind necesară amânarea execuției acestui proiect pentru o altă perioadă” (*Congrès*, 1878, p. VII).

³⁴ Figes, p. 315.

³⁵ *ibidem*, p. 314.

în general, românii iubesc să călătorească, și după cum se zice, cel ce călătorește se instruește, se luminează; atât mai bine. Portugalia, Brazilia, Grecia, Turcia, Mexicul vin după România. Bun e Dumnezeu; o veni timpul când România le-o întrece pe toate astfel³⁶. Și acel timp s-a împlinit. De vreo treizeci de ani, un sfert din cetățenii români muncesc și s-au stabilit în afara țării!

Pentru organizatorii congresului literar oportunitatea cadrului Expoziției Universale în capitala Franței nu fusese fructificată pe măsura așteptărilor în privința numărului participanților străini, însă pentru „Perde Vara/Perde Vară”, pregătirea și inaugurarea expoziției era un excelent prilej de afirmare personală și cu consecințe potențiale importante asupra vieții și carierei sale. El era unul din cei doi tineri de aproape 22 și, respectiv, de nici 20 de ani, frații Trandafir și Alexandru Djuvara. Primul, „T.G. Djuvara, student în litere³⁷”, publică săptămânal din 23 aprilie 1878

³⁶ „Curierul Expoziției, XVII”, (Paris, 1878, vineri 4/16 Augustu), în *Telegraful de București*, Seria 1, 08, nr. 1896, 10 august 1878, p. 3 (în continuare: „CE,”...în *TB*, nr...).

³⁷ „CE, XXI”, (Paris, 1878, Sâmbătă 7 Septembrie), în *TB*, nr. 1914, 1 septembrie 1878, p. 2. Presupunem, după nota nepotului său Neagu Djuvara, că Trandafir avea să-și dea licența în litere clasice la Sorbonna, probabil în 1879, urmând mai departe cursurile Școlii de Științe Politice din cadrul Universității din Paris. După ce va fi numit secretar II la Legația României în capitala Belgiei (la 24 aprilie 1880), părăsește Parisul pentru Bruxelles, finalizându-și studiile cu titlul de doctor în litere și filozofie ale Universității din Bruxelles (Trandafir G. Djuvara, *Misiunile mele diplomatice. Belgrad-Sofia-Constantinopol-*

treizeci și nouă de articole intitulate „Curierul Expoziției”, sub pseudonimul de mai sus, în cotidianul *Telegraful* (de București). De unde știm că el a fost autorul și nu fratele său mai mic? Este aproape imposibil de aflat dacă nu găsim un martor sau o dovadă de plată pentru munca prestată din partea serviciului contabil al cotidianului bucureștean. Martorul este chiar autorul articolelor. Să conexam mărturia sa cu datele oficiale despre Congres și cu alte informații despre un alt congres desfășurat la puțin timp după cel al scriitorilor, cel de etnologie. În corespondența pe care o trimite ziarului despre ziua de 17 iunie, punctul culminant al Congresului, zi care se sfârșește cu un banchet oficial, printre cei 198 de participanți apare și numele Djuvara, reprezentând România.³⁸

Înspre finalul articolului scrie că „Victor Hugo [...] se pune la masă cu unu [...] era să-mi dau numele de gol...”³⁹. Da, dar numai numele de familie e clar, însă prenumele? Ar fi putut fi „Trandafir Georges” sau, tot atât de bine, „Alexandre”. Totuși, pe Trandafir îl regăsim ca prenume printre membrii

Galați-Bruxelles-Le Havre-Luxemburg-Atena. 1887-1925, traducere și postfață de Andrei-Alexandru Căpușan, prefață de Victor Bérard, cuvânt înainte la ediția în limba română de Neagu Djuvara, Iași, Editura Institutul European, 2009, p. 273; p. 270) (în continuare: *Misiunile mele*). Vezi contradicțiile istoriografice în problema studiilor, în Bîgiu, *op. cit.*, pp. 57-61.

³⁸ „Roumanie: M. Djuvara” (*Congrès*, p. 121).

³⁹ „CE, IX”, (Paris, 1878, Vineri, 9/12(21?) Iunie), în *TB*, nr. 1850, 15 iunie 1878, p. 2.